

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh978>

12 MART 1971 MUHTIRASININ İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNDEKİ YANSIMASI*

Yasin COŞKUN**

Özet

Türk siyasal hayatında askeri darbeler önemli bir yer tutmaktadır. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbe sonrası kurulan sivil hükümetler, her zaman ordunun siyasetteki etkisini hissetmişlerdir. 12 Mart 1971 muhtırası 27 Mayıs hükümet darbesinden sonra Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ikinci büyük askeri müdahaledir. Muhtıra ile seçimle iş başına gelmiş Demirel hükümeti istifaya zorlanmış ve askerin denetiminde bir partiler üstü hükümet kurulmuştur. Böyle büyük siyasi sonuçlar doğuran muhtırayı doğal olarak diğer dünya devletleri de yakından takip etmişler. Bu bağlamda, İngiltere de bu dönemde meydana gelen gelişmeleri gözlemlemeye önem vermiştir. Özellikle, Ankara'da bulunan İngiliz Büyükelçiliği'nin yıllık olarak düzenli bir şekilde Türkiye hakkında Londra'ya gönderdiği raporlar, İngilizlerin 12 Mart sürecini nasıl değerlendirdiğini ortaya koymak açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu manada bu çalışma, İngiliz arşiv belgelerinde 12 Mart 1971 muhtırasının izini sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *12 Mart Muhtırası, Türk-İngiliz İlişkileri.*

12 March 1971 Turkish Military Memorandum in British Documents

Abstract

Military coups had an important effect on the Turkish political life. The civilian governments formed after the coup that took place on 27 May 1960 had always felt the influence of the military in the Turkish politics. 12 March 1971 Memorandum was the second military intervention in Turkey after the 27 May 1960 coup. In this process, the elected Demirel government was forced to resign and an above-party government was formed under the military control. The Memorandum,

* Bu makale yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir

** Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

which caused significant political consequences, was closely followed by the other countries. In this context, Britain gave importance to the observation of the developments that occurred in this period in Turkey. Especially, the annual reports sent by the British Embassy in Turkey to London helped Britain to evaluate the developments in Turkey. In this sense, this work analyzed the information in the British archival documents about 12 March 1971 memorandum.

Keywords: *12 March 1971 Turkish Military Memorandum, Anglo-Turkish Relations.*

Giriş

Askeri müdahaleler Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. İlk olarak 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu Demokrat Parti iktidarına son vermiş ve Adnan Menderes ile arkadaşları Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan Yassıada'daki yargılamalardan sonra idam edilmiştir. Cunta rejimi yeni bir anayasa yapmış ve daha sonrasında Türkiye tekrar demokratik düzene geri dönmüştür. Fakat bu durum uzun sürmemiş ve 12 Mart 1971 tarihinde doğrudan olmasa da ordu yayınladığı bildiriyle Türk siyasetine tekrar bir müdahalede bulunmuş ve Demirel hükümetinin istifasına yol açmıştır. Fakat ordunun kontrolünde kurulan yeni hükümet de Türkiye'nin sorunlarına kalıcı bir çözüm getirememiş ve bu süreç 12 Eylül 1980 darbesine zemin hazırlamıştır.

Türkiye gibi dünyada önemli bir konuma sahip olan bir ülkede meydana gelen gelişmeler muhakkak diğer devletlerin de ilgisini çekiyor ve ülkede meydana gelen gelişmeleri yakından takip ediyorlardı. Ortadoğu'nun kilit oyuncularından olan İngiltere de Türkiye'deki gelişmeleri gözlemleyip analiz ediyordu. Bu açıdan hem İngiliz Dışişleri Bakanlığı hem de Ankara'da bulunan İngiliz Büyükelçiliği, İngiltere'nin Türkiye hakkında bilgi toplamasında önemli rol oynuyordu. 1960 darbesinin üzerinden henüz 11 yıl gibi bir zaman dilimi geçmişken Türkiye'nin yeniden darbe iklimine girmesi İngilizlerin dikkatini çekmiş ve 12 Mart 1971 muhtırası ile ilgili görüşler dile getirip analizler yapmışlardır.

Bu çalışma, İngiliz milli arşivlerini (the National Archive) araştırarak İngilizlerin 12 Mart 1971 yılında nasıl bir politika izlediklerini gözler önüne sermeye çalışmıştır. Özellikle İngiliz arşivlerinde Türkiye ile alakalı bazı klasörler, değerli bilgiler içerip İngilizlerin darbe öncesi ve sonrası değerlendirmelerini anlamak açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu klasörlerden bazıları şunlardır: 1970 yılı Türkiye değerlendirmesi (*Annual*

review of Turkey 1970), 1971 yılı Türkiye değerlendirmesi (*Annual review of Turkey 1971*), 1971 yılı Türkiye'nin iç durumu (*Internal situation in Turkey 1971*).

Ankara'da bulunan İngiliz Büyükelçiliğine de özel bir parantez açmak gerekmektedir. Özellikle 12 Mart sürecinde gönderdiği raporlarla Londra'nın Türkiye gündeminden hızlıca haberdar olmasını sağlamanın yanı sıra yaptığı analizlerle de İngiltere'nin Türkiye'ye karşı uygulayacağı politikalara şekil vermesinde yardımcı olmuştur. Bu dönemde ikili ilişkiler 1950'li ve 60'lı yıllarda Kıbrıs sorunu eksenindeki Türk-İngiliz ilişkilerine nazaran daha durgun bir süreç geçirmekteydi. 1974 yılındaki Kıbrıs Barış harekâtına kadar ilişkileri olumsuz yönde etkileyen önemli bir olay yaşanmamıştır. Hatta 1971 yılının Ekim ayında kraliçenin gerçekleştirmiş olduğu Türkiye ziyareti ikili ilişkilere olumlu yönde katkı yapmıştır.

1. 12 Mart 1971 Öncesi Gelişmeler

12 Mart'a gelmeden önce Türkiye'de yaşanan siyasal gelişmelerin muhtıra sürecine etkisi ilk olarak incelenmesi gereken bir durumdur. Bu açıdan 1960 darbesinden sonra yeni anayasa oluşturulmuş ve 1961 yılındaki seçimlerden sonra İsmet İnönü liderliğinde kurulan koalisyon hükümeti ordunun talep ettiği reformları yerini getireceği sözünü de vererek iktidar olmuştur. Bu durum askerinin 1960 yılında kurduğu düzenin devam etmesi açısından bir sakınca oluşturmuyordu. Fakat 1965 yılında kendisini Demokrat Parti'nin devamı olarak gören Adalet Partisi'nin yüksek bir oy oranıyla iktidara gelmesi asker-hükümet ilişkisinde tekrar bir gergin hava oluşmasına neden olmuştu. Özellikle 1969 yılındaki seçimde de Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisinin zaferi (Dursun, 2003: 22) bu durumu iyice gün yüzüne çıkarmıştı.

Bu minvalde İngiliz Büyükelçiliğinin 1970 yılına dair gözlemleri de bu durumu ortaya koyuyordu. Elçilik Londra'daki dışişleri makamlarına 1971 yılının hemen bitiminde Türkiye hakkında gönderdiği genel bilgi raporunda Türk silahlı kuvvetlerinin siyaset üzerindeki rolünün gittikçe arttığına değinmiştir. Ayrıca, eski Genelkurmay Başkanlarından olan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile beraber modernlik, laiklik ve 1961 anayasasına bağlılık konularında siyasetçileri yakından takip ettikleri ve performansları açısından hayal kırıklığına uğradıkları İngiliz Büyükelçi Roderick Sarell tarafından yazılmıştır (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970). Fakat ordunun direkt bir müdahale

yerine Cumhurbaşkanı üzerinden hükümete direktifler verdiği de notlar arasına eklenmiştir. Ayrıca Sarell yaptığı bir başka değerlendirmede 1970 yılı itibariyle hükümetin, askerın sabrını çok fazla zorlamadıkça ordunun rolünün genel olarak yapıcı olduğunu ve bu durumun böylece devam edip silahlı kuvvetlerin ileride yönetime el koymasını umut ettiğini belirtmiştir (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970).

İngiliz Büyükelçiliğinin gözlemediği diğer bir durumda siyasetçiler arasındaki hatta Adalet Partisinin kendi içerisindeki anlaşmazlıkların ordunun yönetime müdahalesine zemin hazırlayan faktörlerden birisi olduğudur. Özellikle Adalet Partisinin seçim zaferleri muhalefet partilerini zor durumda bırakıyor (Hale, 1994: 175) ve Adalet Partisi'ne karşı yapılan muhalefetin dozunu arttırmalarına sebep oluyordu. Büyükelçi de bu duruma dikkat çekmiş ve Türk siyasetinin içinde bulunduğu bu ortamın Demirel cephesinden güçlü bir iktidarın oluşmasını çok zor kıldığı belirtilmiştir (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970). Bu durum meclisin işeyişini de etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktaydı. İngiliz Büyükelçinin belirttiği üzere çok önemli sosyal ve ekonomik yasalar bile çok uzun tartışmaların ve görüşmelerin ardından meclisten geçebiliyordu (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970). Bu minvalde, meclis başkanı seçiminin bile 26 günde ancak tamamlanabildiği İngiliz belgelerinde yer almıştır (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970). Adalet Partisi Milletvekili Sabit Osman Avcı bu uzun süren sürecin ardından meclis başkanı seçilebilmiştir.

Siyasetin içinde bulunmuş olduğu bu durumun yanı sıra ülkedeki başka faktörler de ordunun siyasete müdahil olmasında etkin rol oynuyordu. Bu açıdan, hükümete karşı artan işçi eylemleri ve AP hükümetinin bunlara karşı uyguladığı politika ülkede gerilimi tırmandırıyordu. Bu noktada 1961 Anayasasının getirmiş olduğu bazı özgürlükçü maddeler, işçi sendikalarının elini hükümete karşı güçlendiriyordu. Özellikle, işçi sendikalarının artan sokak eylemleri hükümeti kamu düzenini sağlamada zor durumda bırakıyordu (Hale, 1994: 178). Nitekim 1970 yılı Haziran ayında işçi sendikalarına yönelik mecliste yapılan düzenlemelere karşı Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) önderliğinde protesto gösterileri başlatılmış ve çıkan olaylarda can kayıpları da yaşanmıştı (Hale, 1994: 175). İngiliz Büyükelçiliği ülkedeki bu durumu yakından takip ediyordu. Elçiliğın değerlendirmesine göre, Başbakan Süleyman Demirel 1961 Anayasasının fazla özgürlükçü olduğunu ve hükümetin etkin bir şekilde ülkeyi yönetmesinin önüne geçtiğine dair görüşe sahipti (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970). Fakat yine

Büyükelçiliğin değerlendirmesine göre anayasada bazı gerekli değişikler yapılmasına ihtiyaç duyulduğuna inanılsa bile, Demirel'in bu görüşünün ordu ve mecliste bulunan muhalifler nezdinde destek bulacağına dair pek bir umut yoktur (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970).

Siyasi krizler ve işçi sendikaları tarafından gerçekleştirilen eylemlerin yanı sıra hükümetin üstesinden gelmesi gereken bir başka durum da üniversitelerdeki öğrenci olaylarıydı. Sol'un bir nevi yükselişe geçtiği yıllardı. Üniversiteliler, hükümeti politikaları nedeniyle ağır bir şekilde eleştiriyorlar ve Türkiye'yi Amerikan bağımlılığında kurtaracaklarını iddia ediyorlardı (Toker, 1971: 27-31). Fakat bu durum üniversiteleri bir nevi çatışma merkezi haline getiriyordu çünkü karşıt görüşlü gruplar pek çok zaman karşı karşıya geliyorlar ve olaylar çıkıyordu. İngiliz Büyükelçiliği de bu duruma dikkat çekmiş ve üniversitelerin içinde bulunduğu bu durumun askerlerin ülkeye müdahalesine zemin hazırladığı yönünde bir değerlendirmede bulunmuştur (FCO 9/1606, 1 Ocak 1972). Dört Amerikan askerinin kaçırılması da durumun ciddiyetini ortaya koyması açısından belirtilmiştir (FCO 9/1606, 1 Ocak 1972). Deniz Gezmiş ve arkadaşları tarafından kaçırılan bu dört asker daha sonra serbest bırakılmışlarsa da 12 Mart muhtırasından kısa süre önce meydana gelen bu olay ülke gündemini oldukça meşgul etmiştir.

2. 12 Mart 1971 Muhtırası

Ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal durum ordunun ülke yönetimine bir müdahalede bulunacağına dair endişeleri arttırıyordu. Ordunun içinde darbe yapılması taraftarı olan generaller yanında askerinin ülke yönetimine bir müdahalesine sıcak bakmayan komutanlar da bulunuyordu. Bu bağlamda, dönemin Genel Kurmay başkanı Memduh Tağmaç 1971 yılındaki yeni yıl mesajında ülkedeki anarşik durumun demokratik yollarla çözüleceğini vurgulamıştı (Hale, 1994: 189). Diğer bir hususta 1960 darbesinde olduğu gibi emir-komuta zincirinde olmayan bir darbenin hayata geçirilebileceği endişesiydi. Özellikle, Memduh Tağmaç bu gibi söylentilerden oldukça rahatsız oluyordu. Bu nedenle subaylara yönelik yaptığı konuşmada onlara komutanlarının ne gerekli ise yapacağını ve hiç kimsenin orduyu bir maceraya sürüklemeye kalkmaması gerektiğini vurgulamıştı (Gürkan, 1986: 166).

Fakat ordu içinde ülkenin durumunun askerinin yönetime el koyması ile düzelebileceğine inanan bir kesim de vardı. Özellikle, 12 Mart muhtırasından

3 gün önce 9 Mart 1971’de Hava Kuvvetleri komutanı Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri komutanı Faruk Gürler’in liderliğinde bir toplantı gerçekleştirilmiş fakat bu toplantıda komutanların fikir birliğine varamaması sebebiyle darbe teşebbüsü akim kalmıştır. Muhsin Batur daha sonra o günü tasvir ederken darbe için her şeyin hazır olduğunu ve sadece düğmeye basılması kaldığını fakat Gürler’in son anda vazgeçerek herhangi bir darbe girişiminde bulunulmaması ve Genişletilmiş Komuta Konseyi’nin beklenmesi gerektiğini söylediğini yazmıştır (Batur, 1985: 276). Bu konseye orgeneraller ve korgeneraller davet edilmiştir. Bu konseyin amacının ordu içinde iyice belirgin hale gelmiş olan hükümetin kontrolünü ele alma fikri çerçevesinde nasıl bir yol haritası izleneceği görüşünü belirlemek olduğu söylenebilir.

10 Mart’ta Genişletilmiş Komuta Konseyi toplanmıştı. Bu toplantıda komutanlar darbe hakkında görüşlerini dile getirmişlerdi. Buna göre, genel eğilim komutanların askerinin ülkenin gidişatına müdahalesinden yana olduğu fakat bu müdahalenin direkt olarak yönetimi ele almaktansa Demirel hükümetine bir muhtıra verilmesi yönünde olması gerektiği kararına varılmıştı. Nitekim bir gün sonra 11 Mart 1971 tarihinde, Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç önderliğinde Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanlarının katılımıyla bir toplantı düzenlenmiş ve muhtıra bildirisi hazırlanmaya başlanmıştır. 12 Mart günü okunan muhtıra bildirisinde özet olarak asker, ülkenin durumunun iyiye gitmediğini güçlü bir hükümetin derhal kurulup ülkenin sorunlarını çözmesi gerektiğini aksi takdirde ordunun yönetime el koyacağını dile getirmiştir.

İngiliz Büyükelçiliği de ülkede meydana gelen bu önemli gelişmeyi yakından takip etmiştir. Büyükelçiliğe göre, asker verdiği bu muhtırayla ülkenin yönetimine el koyma konusunda ne kadar ciddi olduğunu göstermiştir. Özellikle komutanların bir an evvel güçlü ve partiler üstü bir hükümetin kurulması talebine değinilmiş, bu durumun sağlanmaması durumunda ordunun yönetimi devralacağı yazılmıştır. Fakat Süleyman Demirel’in muhtıradan sonra istifa etmesinin bu durumu ortadan kaldırdığı da ayrıca belirtilmiştir (FCO 9/1606, 1 Ocak 1972).

3. Muhtıra Sonrası Gelişmeler

Muhtıradan sonra Demirel hükümetinin istifasıyla birlikte Türk siyasi hayatı yeni bir döneme girmiştir. Askerin bu müdahalesine bazı tepkiler olsa da genel anlamda büyük bir direniş ortaya çıkmamıştır. Ana muhalefet lideri

İsmet İnönü askerin müdahalesini eleştirmiş ve bir an önce seçime gidilmesi gerektiğini vurgulamıştır (*Hürriyet*, 16 Mart 1971; *Milliyet*, 16 Mart 1971; *Vatan*, 16 Mart 1971). Bu açıdan İsmet İnönü'nün 27 Mayıs hükümet darbesi esnasındaki duruşunun aksine (Bkz. Demir, 2011: 222-227) askerin yapmış olduğu bu müdahaleye mesafeli yaklaştığı yorumu yapılabilir. Sonuç olarak Demirel hükümeti devrilmiş ve asker siyasi yaşama 1960 yılında olduğu gibi yine bir müdahalede bulunmuştur. Fakat daha önce de değinildiği gibi ordu doğrudan devlet yönetimini eline almaya sıcak bakmıyordu. Bu sebepten dolayı Demirel'in istifasından sonra ilk olarak askerler nasıl bir yol izleyecekleri konusunda baş başa kaldılar. Demirel'in istifasından sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay askerlerin isteklerine uygun bir başbakan adayı arayışına girdi ve hukuk profesörü Nihat Erim bu iş için uygun aday olarak belirlendi. Yeni kurulacak olan bu partiler üstü hükümetin tarafsız olması gerektiği için Cumhuriyet Halk Partisi üyesi olan Erim, partisinden istifa etti ve Sunay tarafından yeni partiler üstü hükümetin başbakanı olarak atandı.

Nihat Erim, kabinesini farklı kesimlerden isimlerle oluşturdu. Toplumun sorunlarına çözüm için ortaya çıkan bu hükümet ilk sorunu kabine içindeki uyumsuzluktan dolayı yaşamaya başlamıştı. Kabinenin içinde muhafazakâr üyelerin yanı sıra liberal-reformcu kesimlerinde bulunması bu durumun ortaya çıkmasını bir nevi kaçınılmaz kılıyordu. Bu durum da Erim hükümetinin performansını olumsuz yönde etkiliyordu.

Bunun yanı sıra, Demirel hükümeti istifa etmesine rağmen Süleyman Demirel'in partisi hala mecliste en çok milletvekiline sahip olan parti konumundaydı. Bu duruma bağlı olarak meclisten istediği yasaların geçmesi için Erim, Demirel ile bir nevi iyi geçinmek zorunda kalıyordu. Özellikle Erim'in eğer Demirel bana bir kez gelirse ben ona yirmi kez giderim sözü kabine içinde kriz çıkarmış birçok kabine üyesi bakan istifa etme girişiminde bulunmuş fakat Erim onları istifa etmemeleri yönünde ikna etmişti.

Bunlardan başka, ordunun 12 Mart'ta muhtıra vermesinin en önemli nedenlerinden olan terör sorununa hala bir çözüm bulunamamıştı. Nihat Erim, sıkıyönetim kanunlarına karşı olduğuna dair bir imaj sergilemesine rağmen 1972 yılı Nisan ayında İstanbul ve Ankara'nın da içinde olduğu 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiş ve grevler yasaklanmıştı (Cousins, 1973: 6; 22-23). Özellikle sol kanattaki gruplar ve önde gelen şahsiyetlerin bu sıkıyönetim kanunlarından daha fazla etkilenmesi hükümete ve dolayısıyla Başbakan Nihat Erim'e olan tepkileri arttırdı. Ordu içinde de bazı subaylar Sol faaliyetlere

katılmakla suçlanıp ordudan ihraç edilmişti (FCO 9/1467, 1971). Sol'un ünlü yazarlarından Yaşar Kemal'in gözaltına alınması bu durumu daha da kötüleştirdi. Bir nevi Nihat Erim'in de Sol kökenli bir geçmişe sahip olmasından dolayı meydana gelen bu olaylara tepki göstermemesi ve yaptığı açıklamada 'ne yapabilirim? Sıkıyönetim kanunlarına müdahale edemeyiz?' (Erim, 1972: 248) yönündeki ifadesi Sol kesim ile hükümetin bağlarını tamamen koparmıştır.

Bunların yanı sıra Demirel de Erim hükümetini zor durumda bırakmaya devam ediyordu. 5 Ekim tarihinde Demirel'in partisinden beş bakanı kabineden çekmesi Erim'i iyice zor bir durumda bıraktı ve baskılara daha fazla direnemeyen Başbakan istifasını Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sundu. Fakat Sunay Erim'in istifasını kabul etmedi ve kendisini Başbakanlığa devam etmesi hususunda ikna etti. Aslında Nihat Erim'in kısa bir sürede üstelik askerinin de desteğini almasına rağmen başarısız olup istifa aşamasına gelmesi 12 Mart muhtırasının ordunun beklediği sonuçları doğurmadığının açık bir göstergesi gibiydi.¹

Gelişmeleri yakından izleyen Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği Londra'ya göndermiş olduğu elçilik raporunda Demirel'in beş bakanını hükümetten çekmesinin temel nedenlerinden birisi olarak Nihat Erim'in Adalet Partisi'ne yönelik haksız eleştirilerde bulunmasının gerekçe gösterildiği yazılmıştır (FCO 9/1606, 1 Ocak 1972). Aslında Erim'in istifa ettiği tarih olan 26 Ekim'den çok daha önce istifasını sunmak istediği fakat İngiltere kraliçesinin 18 Ekim'de Türkiye'yi ziyaret edecek olmasından dolayı bir süre ertelenerek "*buzdolabında bekletildiği*" yazılmıştır (FCO 9/1606, 1 Ocak 1972). Daha sonra perde arkasında yapılan pazarlıklar sonucu Cumhurbaşkanı'nın Erim'i istifadan caydırdığı ayrıca Demirel'in de daha önce istifa eden beş bakanının kabinede kalmasına razı olduğu belirtilmiştir. Elçiliğin son değerlendirmesinde bu durumun her ne kadar ülkede bir rahatlama sağlasa da yaşanan krizin tam olarak çözülmediğine dair bir analiz de yapılmıştır (FCO 9/1606: 1 Ocak 1972). Nitekim İngiliz Büyükelçiliği'nin değerlendirmesinin kısa süre sonra ne kadar doğru olduğu ortaya çıkacaktı. İkinci Erim Hükümeti de başarısız olacak ve Nihat Erim 16 Nisan 1972 yılında istifasını sunacaktı (Aydın, Taşkın, 2015: 238). Bu tarihten sonra 1974

¹ *The Guardian* ve *The Financial Times* gibi İngiliz gazeteleri de Türkiye'de yaşanan bu olayları takip etmiş ve okuyucularını Nihat Erim'in istifası hakkında bilgilendirmiştir (*The Financial Times*, 28 Ekim 1971, *The Guardian*, 28 Ekim 1971).

yılı Şubat ayına kadar Ferit Melen ve Naim Talu başbakanlığında kurulan iki hükümet ülkeyi yönetecekti. Aslında Nihat Erım hükümetlerinin başarısızlığı bir nevi 12 Mart Muhtırasının başarısızlığıydı. Seçimle başa gelmiş Demirel hükümetinin ülkenin sorunlarına çare bulamamakla suçlanmasına rağmen askerın tam desteğini sağlamış Erım hükümetleri de ülkenin sorunlarına çözüm getirememiştir. Nitekim daha sonra 12 Mart muhtırasının önemli isimlerinden Muhsin Batur yaptığı açıklamada 12 Mart muhtırasının ülkede anarşiyi önlemekten başka ülkenin herhangi bir sorununa çözüm getireceğine olan inancını yitirdiğini açıklamıştır (Batur, 1985: 347).

Artık o tarihlerde mecliste bulunan siyasiler de 12 Mart muhtırasının oluşturmuş olduğu ortama karşı daha açık bir şekilde karşı duruş sergilemeye başlamışlardı. Bunun en güzel örneği 1973 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimidir. Genelkurmay Başkanı olan Faruk Gürler Cumhurbaşkanlığı seçiminde yer almak için görevinden istifa etti ve Cumhurbaşkanı aday olarak yarışa katıldı. Mecliste bulunan siyasi partiler, üstü kapalı olarak tehdit edilerek Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmemesi durumunda ordunun darbe yapacağı söylentileri dolaştırılıyordu. Fakat mecliste bulunan Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi anlaşarak eski bir asker emeklisi olan Fahri Korutürk'ü Cumhurbaşkanı olarak seçmişler ve zaten iyice azalmış olan 12 Mart muhtırasının siyaset üzerindeki etkisini fiilen kırmışlardır. Daha sonra Ekim 1974 seçimleriyle de Türkiye tekrar demokratik yönetime geri dönmüştür (*The Times*, 15 Ekim 1973).

Sonuç

27 Mayıs 1960 darbesiyle beraber askeri müdahale ile tanışan Türkiye, 12 Mart 1971 askeri muhtırası ile beraber ordunun yaklaşık 11 yıl aradan sonra tekrar Türk siyasal hayatına müdahalesine tanıklık etmiştir. Hiç şüphesiz askeri müdahaleler önemli olaylardı ve İngiltere de Türkiye'de yaşanan bu gelişmeyi Ankara'da bulunan elçiliği vasıtasıyla yakından takip etmiştir. 1970'li yılların başında Büyükelçilik Londra'ya sunduğu raporlarda Türkiye'de yakın zamanda askerın siyasal hayata müdahale olasılığının yüksek olduğuna dair bir kanaat oluşturmuştur. Özellikle, 12 Mart öncesi ordu ile siyasetçiler arasındaki gerilimi iyi gözlemlemiştir. Büyükelçiliğin, ordunun Türk hükümetinin ortaya koyduğu performanstan memnun olmadığını belirtmesi askerın ülke yönetimine bir müdahalede bulunacağına dair bir sinyal verdiği söylenebilir (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970).

Diğer bir önemli husus da 12 Mart öncesi İngiliz Büyükelçiliği'nin Türk siyasi hayatını yakından takip edip önemli analizler yapabildiği. Bu bağlamda, Adalet Partisi içindeki sorunların iktidar partisini güçsüz kıldığına dair yapılan değerlendirme bu duruma örnek olarak gösterilebilir (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970). Özellikle 1970 yılında Ferruh Bozbeyle'nin başını çektiği parti içi muhalefet sonucu 41 kişinin Adalet Partisi'nden ayrılarak Demokrat Parti'yi kurmaları bu durumun en somut örneği olarak gösterilebilir. Ayrıca meclisin bir türlü önemli yasalar üzerinde fikir birliğine varamaması da Büyükelçiliğin gözünden kaçmamış Londra'ya gönderdiği yıllık raporunda bu durumun askerin devlet işlerine karışmasına hatta askeri bir müdahaleye zemin hazırlayan etmenlerden birisi olarak göstermiştir (FCO 9/1466, 31 Aralık 1970).

12 Mart'tan sonraki gelişmeler de İngiliz Büyükelçiliği tarafından yakından izlenmiştir. Özellikle askerin desteğiyle kurulan ve başarısızlıkla sonuçlanan Erim hükümetleri hakkında değerlendirmeler yapılması bu durumun açık bir göstergesidir. Bu bağlamda Nihat Erim'in ilk istifasının Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın devreye girmesiyle önlenmesinin ardından yapılan analizde krizin tamamen çözülmediğine değinilmesi İngiliz Büyükelçiliği'nin haklı olduğunu göstermiştir. Zira kısa süre sonra Başbakan tekrar istifasını sunmuş ve Erim hükümeti son bulmuştur (FCO 9/1606, 1 Ocak 1972).

İngiliz Büyükelçiliğinin yanı sıra İngiliz gazetelerinin de 12 Mart öncesi ve sonrası süreçte Türkiye'yi yakından gözlemediği de ortaya çıkan bir gerçektir. Türkiye'deki siyasi gelişmelere yönelik haberler aktarılırken, ülkede meydana gelen sokak olayları da İngiliz basınının takip ettiği konular arasında yer almıştır. Sonuç olarak, diğer askeri müdahalelerde olduğu gibi (Bkz. Coşkun, 2016: 530-535) 12 Mart askeri müdahalesi de İngiliz makamlarının önem verdiği ve yakından takip ettiği bir gelişme olarak arşiv belgelerindeki yerini almıştır.

**İNGİLİZ MİLLİ ARŞİVİ (THE NATIONAL ARCHIVES)
FOREIGN OFFICE, CENTRAL DEPARTMENT AND FOREIGN
AND COMMONWEALTH OFFICE:**

- A-) FCO 9/1466 (1970), Annual Review of Turkey.
- B-) FCO 9/1467 (1971), Internal Situation in Turkey.
- C-) FCO 9/1606 (1972), Annual Review of Turkey.

Kitaplar ve Makaleler:

Aydın, Suavi - Taşkın Yüksel (2015), *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Batur, Muhsin (1985), *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Cousins, Jane (1973), *Turkey: Torture and Political Persecution*, London: Pluto Press.

Coşkun, Yasin (2016), "İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal Of International Social Research*, Cilt: 9, Sayı: 42, ss. 530-535.

Demir, Şerif (2011), *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs Darbesi'ne Olaylar*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Dursun, Davut (2003), *12 Mart Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*, İstanbul: Şehir Yayınları.

Erim, Nihat (1972), "The Turkish Experience in The Light of Recent Developments", *Middle East Journal*, Vol. 26, No:3, ss. 245-252.

Gürkan, Celil (1986), *12 Mart'a Beş Kala*, 2 basım, İstanbul: Tekin Yayınları.

Hale, William (1994), *Turkish Politics and Military*, London: Routledge.

Toker, Metin (1971), *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Ankara: Akis Yayınları.

Gazeteler:

Hürriyet, 16 Mart 1971.

Milliyet, 16 Mart 1971.

The Financial Times, 28 Ekim 1971.

The Guardian, 28 Ekim 1971.

The Times, 15 Ekim 1973.

Vatan, 16 Mart 1971.